

A 40354

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ОДЕЉЕЊЕ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

ПРОУЧАВАЊЕ СРЕДЊОВЕКОВНИХ ЈУЖНОСЛОВЕНСКИХ РУКОПИСА

ЗБОРНИК РАДОВА СА III МЕЂУНАРОДНЕ ХИЛАНДАРСКЕ
КОНФЕРЕНЦИЈЕ ОДРЖАНЕ ОД 28. ДО 30. МАРТА 1989.

УРЕДНИК ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД 1995

НЕШТО О ОДНОСУ ЦРКВЕНОСЛОВЕНСКОГ ТЕКСТА АПОСТОЛА И ОДГОВАРАЈУЋЕГ ГРЧКОГ ТЕКСТА

ДИМИТРИЈЕ Е. СТЕФАНОВИЋ (Београд)

Приликом поређења Михановићевог одломка апостола, с краја XII или почетка XIII века, са неколико десетина црквенословенских апостолских текстова од XII до XVII века у *деветнаестом стиху пете главе Посланице Ефесцима* апостола Павла појављује се сразмерно велики број дивергенција између појединих текстова, односно група текстова.¹ Ово поређење шездесетак црквенословенских апостолских текстова, у назначеном сегменту, даје увид у њихов развој, у којем се одражава, с једне стране, њихов однос према грчком оригиналу, а с друге стране, интерне промене у развоју словенског текста апостола. Овде ћемо се осврнути на однос црквенословенских текстова и грчког предлошка на основу, углавном новијих, штампаних издања грчког Новог завета.² Ова колација истовремено представља веома захвалан материјал за праћење интерних промена које су се дешавале у црквенословенским апостолима, независно од грчког оригинала. С друге стране, међутим, самостални развој црквенословенског текста и његова зависност од грчког предлошка не могу се увек са сигурношћу раздвојити.

Народи који су примили хришћанство, раније или касније, добили су превод Светог писма на свом језику. Превођење Библије спада међу најзначајније чинове, односно процесе у духовном животу и култури појединих народа и представља велики изазов за језике тих народа. Преводи Светог писма су се стално редиговали и об-

1 Основне податке о Михановићевом одломку апостола и о текстовима са којима је одређени стих одломка упоређен видети на крају овог рада.

2 За поређење црквенословенског са грчким и латинским текстом искористили смо следећа новија издања грчког новозаветног текста: *Novum testamentum graece et la-*

tine, Apparatu critico instructum edidit A. Merk, Editio nona, Romae 1964 (Reeditio photomechanica 1977); Nestle — Aland, *Novum Testamentum graece*, Stuttgart s.d., као и грчка разночтенија у старијем издању: Архимандрит Амфилохий, *Древне-славянскій Карпинскій апостол XIII века, Послания св. апостола Павла*, II/II, Москва 1886, 77.

нављали. Све боље упознавање оригиналних језика Библије и њених текстова, као и времена и средине у којој је она настала, доприносе побољшању њених превода, у чему значајну улогу има научна објективизација. На квалитете превода значајно утичу и примене разних преводилачких принципа и теорија у дијахроном и синхроном смислу. Код Словена први преводи Светог писма, као што је познато, угледали су света на старословенском језику у IX веку, захваљујући мисионарској делатности светог Кирила и Методија. Списи Старог и Новог завета преводени су, а преводи редиговани и репродуковани, тако рећи стално, у вишевековном трајању црквенословенске књижевности. Хиландар је један од најзначајнијих места где се словенски текст Светог писма у разним облицима столећима преводио, редиговао и преписивао.

Пошто су од новозаветних списа познати само старословенски јеванђељски текстови, интересовање стручњака, углавном, било је усмерено на однос словенског (старословенског и црквенословенског) јеванђељског текста и његовог грчког оригинала.³ Чешки слависта Ј. Вајс у првој половини нашег века посветио је нарочиту пажњу истраживању грчког оригинала раних словенских јеванђељских текстова, користећи се сазнањима о рецензијама грчког Новог завета, до којих су дошли библицисти крајем прошлог и у првим деценијама овог века.⁴ Вајс се донекле сложио са ранијим мишљењем слависта, почев од Добровског, да је основа грчког оригинала словенских јеванђељских текстова углавном византијске рецензије, са различитим бројем варијаната из других рецензија. Ове варијанте су према Вајсовим истраживањима неједнако заступљене у појединим испитаним словенским јеванђељским текстовима. При одређивању утицаја тзв. нецариградских варијаната грчког предлошка Вајс је у својим радовима више пута променио мишљење о преовлађујућем утицају једне или више варијаната (александријске, западне и палестинске) у разним комбинацијама. У новије време библицисти предлажу да се прошире извори критичког издања грчког новозаветног текста, између осталог и на лекционаре. Они доводе у питање корист од стриктне типологизације грчких текстова на основу рецензија.⁵ У најновијој литератури о грчком предлошку ранијих

3 О литератури и о дOMETИМА испитивања односа црквенословенских јеванђељских текстова и грчког оригинала видети нарочито новије радове: А. А. Алексеев, *О греческой основе славянских библейских переводов*, Старобългаристика, VIII, 1, София 1984, 3—22; А. А. Алексеев, *Греческий лекционарий и славянский апракос*, Litterae Slavicae Medii Aevi, Francisco Venceslav Mareš Sexagenario oblatae, Herausgegeben von J. Reinhardt, München 1985, 11—17.

4 Од Вајсових релевантних радова

наводимо следеће: J. Vajs, *Evangelium sv. Marka*, Praha 1927; J. Vajs, *Byzantská recensé a evangeikijní kodexy staroslověnské*, Byzantinoslavica, I, Praha 1929, 1—9; J. Vajs, *Byzantská recensé a evangelijni kodexy staroslověnské*, II, Byzantinoslavica, IV, 1, Praha 1932, 1—12; J. Vajs, *Evangelium sv. Marka*, Praha 1935; G. Vajs, *La recensione bizantina e la versione paleoslava dei Santi Vangeli*, Studi bizantini e neoellenici, V, Roma 1939, 560—563.

5 W. Harrington, *Uvod u Bibliju*, Zagreb 1977, 146—147.

словенских јеванђељских текстова руски научник А. Алексејев критички је анализирао горе изложену Вајсову теорију. Он је констатовао да је Вајс неосновано пренагласио разлику између цариградских и нецариградских варијаната, као и то да је чешки слависта сувише значаја придавао утицају западне варијанте. У својим радовима Алексејев наглашава и доказује неопходност систематског истраживања текстова грчких изборних јеванђеља, тим пре што је оправдана претпоставка да је први словенски превод јеванђеља са грчког апракосног текста. Развој текста грчких лекционара има сопствени пут и не слаже се са развојем тетрајеванђеља.⁶ Детаљнијим истраживањем рецензија грчког предлошка неколико ранијих црквенословенских апостолских текстова бавио се Ф. Пехушка, испитујући текст Дела апостолских.⁷ Он је дошао до сличног закључка о грчком предлошку апостола као његов учитељ Ј. Вајс о предлошку јеванђеља, пренаглашавајући важност разлика између цариградских и нецариградских читања. По њему је грчки предлошак најранијег словенског новозаветног текста у основи био цариградске рецензије са преовлађујућим бројем александријских и западних варијаната. Својевремено ни Пехушка није обратио посебну пажњу на проблем настајања и развоја словенских изборних текстова апостола.

У стручној литератури врло мало је посвећена пажња односу грчког предлошка и црквенословенског текста у апостолским посланицама.⁸

Деветнаести стих пете главе у Посланици Ефесцима део је читања другог дана Педесетнице, као и двадесет шесте недеље после Педесетнице. То читање се наводи и као суботње читање у седмичном циклусу апостола у недавно откривеном делу Синајског требника из XI века.⁹ У римокатоличкој цркви назначени стих је део читања у двадесету недељу по Педесетници. Ови подаци упућују на то да је стих у Посланици Ефесцима морао бити међу веома рано преведеним црквенословенским текстовима.

Сложена реченица која се налази у саставу осамнаестог и деветнаестог стиха пете главе Посланице Ефесцима гласи: „(18) И не опијајте се вином, у чему је разврат, него се испуњавајте Духом, (19)

6 А. А. Алексеев, *О греческой основе...*, София 1984, нарочито 6; А. А. Алексеев, *Греческий лекционарий...*, München 1985, нарочито 15.

7 F. Pechuška, *Řecká předloha staroslovenského textu Skutků apoštolských*, Slovanské studie, Sběrka statí, věnovaných prelátu univ. profesorů Dr. Josefu Vajsovi k učení jeho životního díla, Uredili J. Kurz, M. Murko, J. Vašica, Praha 1948, 60—65.

8 У том погледу изузетак представља рад К. Ханика: *Das Neue Testa-*

ment in altkirchenslavischer Sprache, Die alten Übersetzungen des Neuen Testaments, die Kirchenväterzitate und Lektionare, Herausgegeben von K. Aland, Berlin—New York 1972, 402—435, у којем је аутор апостолско читање (Посланица Римљанима 13, 11—14,4) у неколико ранијих црквенословенских споменика упоредио са грчким оригиналом (427—431).
9 J. C. Tarnanidis, *The Slavonic Manuscripts discovered in 1975 at St Catherin's Monastery on Mount Sinai*, Thessaloniki 1988, 81.

Говорећи међу собом у псалмима и химнама и песмама духовним, пјевајући и појући Господу у срцу своме“.¹⁰

Део ове реченице, тј. 19. стих, који се овде испитује, на црквено-словенском (према Михановићевом одломку апостола), као и на грчком и латинском (према Мерковом издању) гласи:¹¹

глаголюще свѣѣ въ псалмѣхъ и въ пѣннихъ, поюще и прѣпоюще въ срѣдцихъ вашихъ господѣви)

λαλοῦντες ἑαυτοῖς ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾄδαις πνευματικαῖς ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ;

loquentes vobismet ipsis in psalmis et humnis et canticis spiritalibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino.

У поређењу основног текста са испитаним варијантама настају следећа различитија:¹²

1. глаголюще] већина текстова, govoreće Hrm.
2. глаголюще свѣѣ већина текстова, свѣѣ г<лаго>л<ю>ще Б496.
- 3.* свѣѣ] већина текстова, Α ἐν ἑαυτοῖς — въ свѣѣ Х63, С, Соф884, Згр16; Б къ свѣѣ Д4, П84; В в себѣ сами Ilm, Rom; Г между собою Nom, меју собою Hrm.
- 4.* въ псалмѣхъ и въ пѣннихъ] П84; А въ ψ<а>лмѣхъ и пѣннихъ Б2, въ п<а>лмѣхъ и пѣ<ь>нѣхъ Л680, Мос36; Б въ ψ<а>л<ь>мѣхъ д<оу>ховныхъ 32, 0; В въ п<а>лмѣхъ и пѣснѣхъ д<оу>ховныхъ С, Бгр643; Г въ псал<ь>мѣхъ и въ пѣннихъ д<оу>ховныхъ Л46; Д рѣсньми і рѣни duhov'nimi ilm, рѣсни і рѣни duhov'nimi Rom; Б въ ψ<а>лмѣхъ и пѣнни и пѣснѣхъ д<оу>ховныхъ Л3365, Црк, Соф501, Лгр13, Хвз, въ ψ<а>лмѣхъ и пѣннихъ и пѣснѣхъ д<оу>ховныхъ Н185, Х63, Б22, Л3365, Хл107, Хрп, Деч24, Хил47, Деч26, Згр4069, Деч25, Деч27, Соф88, Хил46, Хил48, Бгр55, Бук201, Соф89, Соф884, Хил70, Хил72, Хил73, Пећ20, Лгр27, Лгр1177, Лгр113, Згр16, Бгр281, Бгр61, Хил64, Вар, Јеп3, Бгр5, Сан8, въ пѣснѣхъ и хвалахъ. и гласѣхъ д<оу>ховныхъ Мат; Е въ п<а>лмѣхъ и пѣннихъ. пѣс<нь>ми д<оу>ховными Л16; Ж въ п<а>лмѣхъ и пѣннихъ. и въ пѣснѣхъ д<оу>ховныхъ Кив 53л, v psal'mehъ і imnihъ і v рѣсnehъ duhov'nih Nom, v psal'mehъ і imnahъ і v рѣсnehъ duhov'nih Hrm; З въ п<а>лмѣхъ и въ пѣнни. и въ пѣснѣхъ д<оу>ховныхъ Д4, С883, въ ψ<а>лмѣхъ и въ пѣннихъ и въ пѣс<ь>нѣхъ д<оу>ховныхъ Б496, въ пѣс<ь>нѣхъ и въ хвалахъ и въ гл<а>сѣхъ д<оу>ховныхъ Хил52.

10 Цитат из Светог писма се наводи на основу издања: *Свето Писмо, Нови завјет Господа нашег Исуса Христа*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд 1984, 380.

11 Уколико се црквенословенски библијски цитати наводе из штампаних издања, у њима је заступљена графика из издања, а цитати из рукописа (микрофилмова, фотокопија) наводе се оригиналном графијом оног споменика из којег се наводи пример, с тим што се у тим цитатима скраћенице разрешавају у излом-

љеним заградама, наредна слова се спуштају на своја места у реду, а речи се пишу одвојено.

12 У критичком апарату прво се даје поновљени део основног текста који се критички анализира. Иза овог дела текста ставља се угласта заграда и наводе се споменици који се слажу с њим. Затим се наводе варијанте дела основног текста и споменици у којима су оне потврђене. Део основног текста и његове варијанте разврстане су на основу сличности или идентичности текстуалне структуре.

5.* поюше и прѣпоюше] Д4, Л680, Н185, Б2, П84, Б496, Л46, Хрп, Црк, Соф501, Мос36, Хил47, Лгр15, Кив153, Лгр13, Кив52л, Соф89, Хвз, А поюши и прѣспѣваюши 32, ројусе і грѣспѣваюше ilm, Rom, поаше и въспѣвааше С, Деч26, ројусе. I vsrěvajuć Nom, Нгт, хвалеше и поюше М т, Бгг 643, въспѣваюше и поюше Х63, Б22, Л3365, Хл107, Згр4069, Деч25, Деч27, Соф88, Хил46, Хил48, Бгр55, Бгр201, Соф884, Хил70, Хил72, Хил73, Пећ20, Лгр24, Лгр1177, Лгр113, Згр16, Бгр281, Бгр61, Хил64, Вар, Јеп3, Бгр5, Сан8; Б *ἄδοντες* — поюше Л16, 0, С883, вл(а)годѣтъ поюше Хил52.

6.* *ἐν ταῖς καρδίαις* — въ срѣдѣцѣхъ ваших] Д4, Л680, Л16, Н185, Б2, П84, Б496, 32, 0, ~С, С883, л46, Хрп, Црк, Мат, Д ч24, Хил52, Бгд 643, Соф501, Мос36, Хил47, Деч26, Лгр15, Кив153, Лгр13, Кив53л, Соф89, Хил73, Лгр27, Бгр5, Хвз, Пм, Rom, А въ molitvahъ v(a)š.h Nom Нгт; въ ср(ъ)д(ъ)ци вашемъ Х63, Б22, Л3365, Хл107, Згр4069, Деч25, Деч27, Соф88, Хил46, Хил48, Бгр55, Бук201, Соф884, Хил70, Хил72, Пећ20, Лгр1177, Лгр113, Згр16, Бгр281, Бгр61, Вар, Јеп3, Сан8.

7. въ срѣдѣцѣхъ вашихъ господѣви] већина споменика г(о)сп(о)д(е)ви въ ср(ъ)д(ъ)цѣхъ вашихъ С; А v m(o)litvahъ v(a)š.h.g(ospode)vě Nom, Нгт; Б въ срѣдѣцѣхъ вашихъ Л46; въ sr(ъdъ)cihъ v(a)šihъ g(ospode)vě I lm, Rom.

У *трећој групи* разночтенија велики број црквенословенских текстова се слаже са основним читањем *сѣвѣ* (= међу собом) према грчком *ἑαυτοῖς*. Разночтеније въ *сѣвѣ* (варијанта А) наводи се у мањем броју текстова, међу њима и у старијем Струмичком апостолу из XIII века. У овом изразу се боље огледа словенски језички карактер него у основном читању. С друге стране, у грчким разночтенијима архимандрита Амфилохија, не сасвим јасно, упућује се на *ἐν* испред *ἑαυτοῖς*. Варијанти въ *сѣвѣ* је блиска варијанта (В) у старијим хрватским глагољским мисалима *v sebě sami*. Овај израз, не са идентичним значењем, обично је употребљен у црквенословенским текстовима који су преведени са латинског језика.¹³ Може се претпоставити да је у мисалима првобитни облик *v sebě* проширен заменицом *sami* према латинском (*vobismet*) *ipsis*.¹⁴ У варијанти (Б) къ *сѣвѣ* треба видети одређену синтаксичку словенизацију, којом се ублажава страни карактер облика *сѣвѣ* са значењем „међу собом“. Још изразитији словенски карактер, али у оквирима црквенословенског изражајног система, имају млађи мисали у изразу *meždju soboju*.

У *четвртој групи* разночтенија основно читање из Михановићевог одломка въ *псалмѣхъ* и въ *пѣнихъ* потврђено је и у једном изборном апостолу из почетка XIV века. У овој групи се јављају бројне дивергенције. У свим варијантама, осим у ранијим хрватским глагољским

13 *Slovník jazyka staroslověnského*, Československá akademie věd, 36, Praha 1983, 15.

14 О преписивању хрватскоглагољских текстова са старословенских предлогака преведених са грчког

оригинала и о постепеном латинском утицају на хрватскоглагољске текстове Апостола видети рад: Ј. Tandarić, *Hrvatskoglagoljski apostol između Istoka i Zapada*, Croatica, 19, Zagreb 1983, 155—166.

мисалима, налазимо конструкције са предлогом $\epsilon\kappa$ за којом следи именица или именице у локативу једине или множине према грчкој конструкцији предлог $\epsilon\nu$ са дативом множине именица. Именице се и у грчком и у црквенословенском везују везником $\kappa\alpha\iota$ односно и . У ранијим хрватским глагољским мисалима конструкције са именицама у инструменталу множине без предлога предложак имају у грчком, односно латинском читању са дативом, односно аблативом множине без предлога. Ово грчко и латинско читање се наводи у свим испитаним критичким издањима и заступљено је у бројним угледним ранијим и каснијим текстовима, од којих је више текстова латинске Вулгате. С друге стране, каснији хрватски глагољски текстови (варијанта Ж), без обзира на различиту лексику, у потпуности се уклапају у текстуалну структуру ове групе разночтенија. Црквенословенске варијанте у овој групи појављују се и у вези са бројем именица, тј. индиректних објеката, у набрајању мање или више синонимичних назива. У грчком тексту се наводи само читање са три именице, од којих последња именица има атрибут $\piνευματικαῖς$ у основном тексту, а у разночтенију је испуштен овај атрибут. У црквенословенском основном тексту у неким варијантама (А, Б, В, Г, Д) исписују се само једна или две именице. Део ранијих и сви каснији црквенословенски текстови имају читања са три индиректна објекта, од којих је последњи одређен атрибутом „духовних“, и тиме се ови црквенословенски текстови слажу са основним грчким текстом у Мерковом издању. Црквенословенске варијанте са једним или са два индиректна објекта махом су потврђене у ранијим изборним текстовима и мисалима. Већина ових варијаната је сигурно имала грчки предложак, али он није заступљен у испитаним издањима.¹⁵ Основни црквенословенски текст ове групе разночтенија, као и варијанта А, после два индиректна објекта немају атрибут „духовних“. Испуштање атрибута $\piνευματικαῖς$ после последњег од три индиректна објекта потврђено је у Нестле-Аландовом критичком апарату, као старо читање, осведочено у више грчких рецензија и у латинским текстовима. Индиректна веза између наведених црквенословенских и грчких разночтенија може се претпоставити. Честа појава у овој групи разночтенија је да се предлог $\epsilon\kappa$ понавља испред именица, што није потврђено у грчким издањима. Ова појава је у већини случајева карактеристична за изборне текстове и највероватније је везана за унутрашњи развој словенског текста.

У *петој групи* разночтенија основно читање поюџе и прѣпоюџе према основном грчком тексту $\xiδωντες \kappa\alpha\iota \psi\acute{\alpha}\lambda\lambdaωντες$ даје доста материјала за праћење унутрашњег словенског развоја текста и лексике, али највећи део црквенословенских варијаната се слаже са основним грчким текстом. У том погледу изузетак представљају поюџе у варијанти А и вл(а)годѣтъ поюџе у варијанти Г. У критичком апарату

15 О проблему истраживања грчког оригинала црквенословенских ново-заветних текстова у издањима грчког

Новог завета видети рад: Ch. Harnack, *Das Neue Testament ...*, Berlin—New York 1972, 427.

архимандрита Амфилохија и Мерка наводи се разночтеније у којем се испушта *καὶ ψάλλοντες*. Ово разночтеније је потврђено у значајном кодексу Ψ' из VIII/IX века, као и у неким каснијим текстовима различитих рецензија. Поменута црквенословенска варијанта А је потврђена у изборним текстовима, а варијанта Γ у пуном тексту апостола с краја XIII века.

У *шестој групи* разночтенија основно читање је *въ срѣдцихъ вашихъ* и карактеристично је за старије црквенословенске апостолске текстове, укључујући и Хвалов зборник и старије мисале. Грчки предложак *ἐν ταῖς καρδίαις* овог црквенословенског читања потврђен је у Мерковом и Нестле-Аландовом критичком апарату у многим значајним старим, али и новијим читањима, тако рећи свих рецензија. Ово разночтеније наводи и архимандрит Амфилохије. Према наведеном црквенословенском основном читању јавља се разночтеније (варијанта Б) *въ срѣдци вашемъ* у млађим апостолским текстовима, углавном почев од средине XIV века. Грчки предложак овог словенског разночтенија Мерк даје као основни текст, тј. као „општи текст“. Према Нестле-Аландовом критичком апарату он је потврђен у већ поменутом кодексу ψ, као и у многим другим текстовима. Архимандрит Амфилохије такође даје ово грчко читање као разночтеније.

Поређење једног стиха (5,19) из Посланице Ефесцима у већем броју црквенословенских апостолских текстова од XII до XVII века са одређеним критичким издањима грчког новозаветног текста имплицира следеће, донекле поједностављене, закључке:

1. Нека од старијих црквенословенских читања, за које се са разлогом треба претпоставити да су преведена с грчког, немају предлошка у испитаним грчким издањима.

2. Део старијих црквенословенских читања има предлошке у архаичнијим варијантама разних рецензија у грчким издањима. Ова читања, као и она из тачке 1, углавном су карактеристична за раније изборне текстове апостола од XII до XV века, имајући у виду и раније хрватске глагољске мисале. О односу црквенословенских читања према грчком предлошку у старијим пуним текстовима апостола може само условно да се закључује, јер такви текстови су сразмерно малобројни. Ови пуни текстови су, осим Хистинопольског апостола из XII века, исписани крајем XIII и у првој половини XIV века. Део њихових читања се слаже са читањима у старим изборним текстовима, а део читања има индивидуалне особине. Најзад, нека од читања у овим текстовима слажу се са варијантама у новој редакцији од средине XIV века.

3. Док се старија црквенословенска читања, она најранија од XII па до средине XIV века међусобно прилично разликују, читања која припадају новој редакцији од средине XIV па до XVII века у великој мери су уједначена и представљају верни превод грчког „црквеног“ или „општег“ текста, који је у основи заступљен у Мерковом издању.

4. Испитивање овог малог сегмента у превођењу црквенословенског новозаветног текста такође указује на проблем о којем се индиректно или директно већ говорило у стручној литератури. У критичким издањима грчког Новог завета нису заступљена сва она читања која су послужила као предлог за старије преводе на црквенословенски, наиме нису заступљена читања из грчких изборних текстова апостола који су по својој садржини и функцији сигурно представљали основу за раније словенске преводе с грчког оригинала.

ИЗВОРИ

Михановићев одломак (одломак из кратког изборног апостола, XII или почетак XIII в., издање: V. Jagić, *Građa za glagoljsku paleografiju*, Rad JAZU, II, Zagreb 1868, 1—35) упоређен је са апостолским текстовима у следећим споменицима:

(1) Споменици са *кратким изборним апостолом укрштеним са кратким изборним јеванђељем*:

B2 — Београд, САНУ, рс 2, 1366/1367. г.;

B22 — Београд, НБС, рс 22, трећа четвртина XV в.;

B496 — Београд, НБС, рс 496, друга четвртина XV в.;

Д 4 — Манастир Дечани, рс 4, средина XIII в.;

32 — Загреб, Архив ЈАЗУ, рс IIIc2, средина XV в.;

Л16 — Лењинград, ГПБ, Гиљфердингова збирка, рс 16, друга половина XIII в.;

Л680 — Лењинград, Ленинградское отделение Института истории, Западноевропска секција, рс 680, друга половина XIII в.;

Н185 — Бјелополско апракосно јеванђеље и апостол, Нови Сад, Библиотека Матице српске, рс 185, крај XIII в.;

П84 — Пљевља, Манастир Св. Тројице, рс 84, почетак XIV в.;

Х63 — Манастир Хиландар, рс 63, око 1425. г.;

(2) Споменици са *хрватскоглагољским мисалима*:

Нрт — Хрвојев мисал, 1404. г.;

Пт — Илирски или Ватикански мисал, прва половина XIV в.?

Нот — Новаков мисал, 1368. г.;

Рот — Рочки мисал, 1421. г.

Текстови су ексцерпирани из критичког издања: *Hrvatskoglagojski misal Hrvoja Vukčića Hrvatinića*, Izdanje priredili B. Grabar, A. Nazor, M. Pantelić, Zagreb—Ljubljana—Graz, 1973.

(3) Споменици са *кратким изборним текстом апостола*:

Л46 — Ленинград, ГПБ, рс Qn46, прва половина XIV в.;

Л3365 — Ленинград, ГПБ, Титова збирка, рс 3365, 1366/1371. г.;

О — Охридски апостол, XII в., издање: С. М. Куљбакин, Охридская рукопись апостола конца XII века, Български старини, III, Софија 1907;

С — Струмички апостол, Праг, Народни музеј, рс IXE25, XIII в.;

С883 — Софија, НБКИМ, рс 883, XIII в.

(4) Споменик са *дугим изборним текстом апостола*:

Хл107 — Манастир Хиландар, рс 107, 1660. г.

(5) Споменици са *пуним текстом апостола*:

- Бгр5* — Београд, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Ђоровићева збирка, рс 5, око 1500. г.;
- Бгр55* — Београд, Архив САНУ, рс 55, 1366/1367. г.;
- Бгр61* — Београд, МСПЦ, Грујићева збирка, рс 61, друга четвртина XV в.;
- Бгр281* — Архив САНУ, рс 281, друга четвртина XV в.;
- Бгр643* — Београд, Нбс, рс 643, почетак XIV в.;
- Бук201* — Букурешт, Румунска академија наука, рс Панајотеску 201, трећа четвртина XIV в.;
- Вар* — Вараждински апостол, Београд, МСПЦ, рс 952, 1454. г.;
- Деч24* — Манастир Дечани, рс 24, крај XII в.;
- Деч25* — Манастир Дечани, рс 25, 1360/1370. г.;
- Деч26* — Манастир Дечани, рс 26, прва четвртина XIV в.;
- Деч27* — Манастир Дечани, рс 27, 1360/1370. г.;
- Заг16* — Видински апостол, Драјков апостол, Загреб, Архив ЈАЗУ, рс IIIв16, 1426. г.;
- Заг4069* — Загреб, Национална свеучилишна библиотека, рс 4069, средина XIV в.;
- Јер3* — Јерусалим, Грчка православна Јерусалимска патријаршија, рс 3, XV в.;
- Кив53* — Киев, Централна научна библиотека Академије наука Украјинске ССР, рс Духовна академија 53л, XIII/XIV в.;
- Кив153* — Централна научна библиотека Академије наука Украјинске ССР, рс Сперански 153, прва половина XIV в.;
- Лгр13* — Лењинград, ГПБ, Гилфердингова збирка, рс 13, друга половина XIV в.;
- Лгр15* — Лењинград, ГПБ, Гилфердингова збирка, рс 15, прва половина XIV в.;
- Лгр27* — Лењинград, Библиотека академије наука СССР, рс 24. 4. 27, XIV в.;
- Лгр113* — Лењинград, ГПБ, рс Fnl1113, друга половина XIV в.;
- Лгр1177* — Лењинград, ГПБ, рс Ql1177, друга половина XIV в.;
- Маг* — Матицини апостол, Нови Сад, Библиотека Матице српске, рс 184, крај XIII в.;
- Мос36* — Москва, Государственный исторический музей, Збирка Хлудова, рс 36, почетак XIV в.;
- Пећ20* — Пећка патријаршија, рс 20, крај XIV в.;
- Сан8* — Сентандреја, Српска православна Епархија будимска, рс 8, XIV в.;
- Соф88* — Софија, НБКИМ, рс 88, 1362. г.;
- Соф89* — Софија, НБКИМ, рс. 89, XIV в.;
- Соф501* — Софија, НБКИМ, рс 501, крај XIII или почетак XIV в.;
- Соф884* — Софија, НБКИМ, рс 884, 1382—1383. г.;
- Соф885* — Софија, НБКИМ, рс 885, 1404/1408. г.;
- Хил46* — Манастир Хиландар, рс 46, 1365. г.;
- Хил47* — Манастир Хиландар, рс 47, 1312/1316. г.;
- Хил48* — Манастир Хиландар, рс 48, 1360/1370. г.;
- Хил52* — Манастир Хиландар, рс 52, крај XIII в.;
- Хил64* — Манастир Хиландар, рс 64, крај XV в.;
- Хил70* — Манастир Хиландар, рс 70, крај XIV в.;
- Хил72* — Манастир Хиландар, рс 72, крај XIV в.;
- Хил73* — Манастир Хиландар, рс 73, крај XIV в.;
- Хрп* — Христинопольски апостол, XII в., издање: Ae. Katužniacki, *Actus epistolaeque apostolorum paleoslovenice ad fidem codicis Christinopolitani*, Vin-dobonae 1896;

Црк2 — Манастир Дечани, рс Црколез 2, крај XIII в.;
Хвз — Хвалов зборник, XV в., издање: Б. Даничић, *Хвалов рукопис*, Ситнији списи.

Текст анализираног стиха недостаје у следећим провереним споменицима: *Изборни апостол укритен са изборним јеванђељем*, Београд, МСПЦ, Грујићева збирка, рс 3-119, крај XV в.; *Служабник са апостолима и јеванђељима*, Загреб, Архив ЈАЗУ, рс IIIa40, 1454. г.; *Служабник са апостолима и јеванђељима*, Загреб, Архив ЈАЗУ, рс IVd8, крај XV в.; *Слепченски апостол*, дуги изборни текст апостола, XII в., издање: Г. А. Ильинский, *Слепченский апостол XII века*, Москва 1912; *Шишатовачки апостол*, дуги изборни текст апостола, Београд, Патријаршијска библиотека СПЦ, рс 322, 1324. г.

Скраћенице установа у којима се чувају споменици: *ГПБ* — Государственная публичная библиотека имени Салтыков Щедрина, *ЈАЗУ* — Југославенска академија знаности и умјетности, *МСПЦ* — Музеј Српске православне цркве, *НБКИМ* — Народна библиотека Кирил и Методиј, *НБС* — Народна библиотека Србије, *САНУ* — Српска академија наука и уметности.

SOME REMARKS REGARDING THE RELATIONSHIP
BETWEEN A CHURCH SLAVONIC TEXT OF THE *APOSTOL*
AND ITS CORRESPONDING GREEK TEXT

This paper compares the fifth chapter, nineteenth verse, of St. Paul's Epistle to the Ephesians, extant in around seventy twelfth to thirteenth century Church Slavonic *Apostol* texts, that are of structurally varied content (i.e., lectionaries and full texts of the *Apostol*), with both a corresponding text in the newer critical editions of the Greek New Testament (A. Merk, Rome, 1964; Nestle—Aland, Stuttgart, 1979), and Greek *lectiones varia*, which Archimandrite Amfilohije cites in the Moscow edition of the Karpin *Apostol* (1886).

The relevant verses from the *Mihanović Apostol fragment* (twelfth or beginning of the thirteenth centuries) are cited in this comparison as the basic Church Slavonic text. Likewise, the Merk edition, which generally represents the "ecclesiastical" or the "common" text (*textus receptus*), serves as the Greek text. In the majority of cases the basic Greek text of verses represents the originals for the translation of Church Slavonic parallels with possible interim (lexical and grammatical) Slavic variants. In fewer cases, however, the archaic Slavic *lectiones variae* are original: one can suppose that they originated on the basis of the Greek *lectiones variae* confirmed in one or more witnesses of the Greek New Testament (e.g., the Byzantine, the Alexandrian, the Western, and the Caesarian). These *lectiones variae* are mostly normative for the majority of the Slavic lectionary texts (early Croatian Glagolitic texts inclusive), as well as early *full texts of the Apostol*.

Finally, in portions of very early lectionary texts, and in *full texts of the Apostol* (although in fewer attested instances), *lectiones variae* appear that have no originals in the Greek editions. Both the number and the character of the *lectiones variae* are such that supposedly in the majority of cases were translated from Greek originals and therefore do not represent an internal Slavic textual development. Since a critical edition of the Greek New Testament does not, primarily, present the material contained in lectionaries, one should not seek the Greek originals of known Slavic *lectiones variae* in printed editions, but in manuscripts of Greek lectionaries of the *Apostol* of a given period. In such a direction the research of the Greek originals of Church Slavonic New Testament texts already has antecedents in earlier research of Gospel texts.